

نگاهی به سبک زندگی مبتنی بر رویکرد اقتصاد مقاومتی در تاریخ معاصر ایران

محمد فاتحی^۱

چکیده

با نگاهی به تاریخ معاصر ایران و مروری بر حوادث مهمی از قبیل نهضت ملی شدن صنعت نفت، نهضت پانزده خرداد و انقلاب اسلامی، حرکت نهضت‌گونه‌ای در تغییر سبک زندگی و گزینش اقتصاد مقاومتی در جامعه را شاهد هستیم. این‌گونه اقدامات ریشه در درک دغدغه جامعه شیعی دوران نهضت مشروطیت و در مقابله با تهاجم گسترده استعمار و استبداد دارد که در آن مؤلفه‌های مورد نیاز برای اقتصاد مقاومتی همچون ساده‌زیستی، قناعت، صرفه‌جویی، اولویت‌های مخارج خانواده، پرهیز از اسراف و تجمل‌گرایی از طرق گوناگون و در تمامی مراحل مبارزه با استعمار و استبداد از سوی علما و آزادی‌خواهان و اندیشمندان برگزیده، معرفی و عرضه شده است. پیش‌دستی علمای شیعه در گزینش چنین سبک زندگی در گذشته، ضمن افزایش اعتماد عمومی، خود عاملی در جهت مبارزه با سبک‌های زندگی تحمیلی از سوی قدرت‌های استعماری و عوامل استبدادی محسوب گردید. تشکیل نهادهای مبارزه با اشرافی‌گری، ساده‌زیستی بزرگان جامعه و زعمای قوم، مشارکت مردمی، حمایت از تولید ملی و خودکفایی و خوداتکایی از جمله موارد کاربردی کردن و اجرای اقتصاد مقاومتی در جامعه آن روز بود.

واژگان کلیدی: اقتصاد مقاومتی، سبک زندگی، تحریم تنباکو، خانواده

بیان مسأله

در منظومه ادبیات اقتصادی کشور، شاهد رویارویی با گفتمانی جدید با عنوان «اقتصاد مقاومتی» هستیم. واژه اقتصاد مقاومتی بر این موضوع دلالت می‌کند که فشارها و ضربه‌های اقتصادی از سوی نیروهای دشمن سد راه پیشرفت جامعه است که باید بر آن غلبه کرد. فرهنگ اقتصادی مجموعه باورها، ارزش‌ها و آدابی است که باعث می‌شود افراد جامعه نوع خاصی از رفتارهای اقتصادی چه در بحث تولید و چه در بحث خرید را برگزینند. این گزینش رفتاری ریشه در سبک زندگی افراد دارد.

قرن نوزدهم میلادی عرصه تاخت و تاز قدرت‌های استعماری روس و انگلیس و آغاز دست‌اندازی بیشتر علیه عزت و هویت دینی و ملی ایرانیان است. فتوای تاریخی آیت‌الله میرزا محمدحسن شیرازی سرآغاز اولین واکنش طبیعی ملت به این صورت مسأله است.

۱- پژوهشگر خانه مشروطیت اصفهان؛ Fatehi1v@yahoo.com

مرور فعالیت‌های علمای شیعه در تاریخ معاصر ایران و به طور مشخص با ظهور مرجعیت علمی میرزای شیرازی و در جریان تحریم تنباکو می‌تواند زمینه درک ابعاد وسیع‌تری از سبک زندگی به شیوه اقتصاد مقاومتی را فراهم آورد.

مفهوم سبک زندگی

سبک زندگی در علوم اجتماعی به معنی «الگوی کنش‌های مرجح یا کنش‌های مرجحی که دارای الگو است» تعریف گردیده است. از همین‌رو، سبک زندگی دو ویژگی را شامل می‌شود: داشتن الگو و سبک و وجود نوعی ترجیح و برتری در کنش‌ها.

به عبارت دیگر، بسیاری از رفتارهای موجود در جامعه بر حسب اجبار یا عادت شکل می‌گیرد، و بخشی از رفتارهای جامعه از جایگاه انتخاب و ترجیح صورت می‌گیرد. این گزینش‌ها و انتخاب‌ها از باورها و سلیقه‌های افراد شکل گرفته و در نتیجه با هم تناسب و ربط دارد و یا حداقل هر دسته از رفتارهای ناشی از ترجیحات در حوزه خود با هم تناسب دارد و از این مناسبات می‌شود الگو یا الگوهای استخراج کرد. این مناسبات یا الگومندی همان سبک زندگی است (مهدوی‌کنی، ۱۳۹۲).

به طور کلی سبک زندگی حاکی از مجموعه عناصری است که کم و بیش به طور نظام‌مند با هم ارتباط داشته و یک کل را پدید می‌آورند و همین اتحاد و نظام‌مندی این کل را از کل‌های دیگر متمایز می‌کند. عناصر مربوط به سبک زندگی در چهار مقوله طبقه بندی شده است: اموال (سرمایه‌ای و مصرفی)، فعالیت‌ها (عادات، شغل، گذراندن اوقات فراغت و ...)، نگرش‌ها و گرایش‌ها و در نهایت روابط انسانی (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۷، ص ۶۳ و ۶۴).

زیمل معتقد است سبک زندگی کل به‌هم‌پیوسته‌ای از صورت‌هایی است که فرد یا افراد یک اجتماع بر حسب انگیزه‌های درونی (سلیقه خودشان) و به واسطه تلاشی که برای ایجاد توازن میان شخصیت ذهنی و زیست محیط عینی و انسانی‌شان به انجام می‌رسانند برای زندگی خودشان بر می‌گزینند. او معتقد است چارچوبی که فرهنگ اجتماعی برای انگیزش‌های فردی فراهم می‌کند و کنش در محدوده آن بروز می‌کند شیوه زندگی است. وی مجموعه‌ای از روش‌های زندگی که زندگی را به عنوان یک کل بیان می‌کند سبک زندگی می‌نامد (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۷، ص ۹۹).

وبر بحث مستقلی را به سبک زندگی اختصاص نمی‌دهد اما زمانی که تلاش می‌کند دیدگاه خود را در باب تأثیر معنا بر رفتار اجتماعی نشان دهد به کرات از این اصطلاح بهره می‌گیرد. وبر در پاره‌ای آثار خود مانند اخلاق پروتستان و روح سرمایه‌داری، جامعه شناسی دین و... تلاش می‌کند پیوندی میان مفهوم سبک زندگی و چارچوب تحلیلی پیچیده سه عنصری خود یعنی رفتارها، تمایلات و منافع پدید آورد (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۳).

آدلر نیز سبک زندگی را تجسم کامل فردنگری در روان‌شناسی فردی می‌داند؛ سبک زندگی یعنی کلیت بی‌همتا و فردی زندگی. او معتقد است که سبک زندگی عمدتاً در سال‌های اولیه زندگی تا حدود پنج سالگی

در انسان بنیان نهاده می‌شود. از نظر او سبک زندگی نه موروثی است و نه کاملاً وابسته به محیط. او سبک زندگی را بیش از هر چیز خلاقیتی می‌داند که حاصل کنار آمدن با محدودیت‌ها، موانع، تضادها و بحران‌هایی است که فرد در مسیر پیشرفت به سوی آرمانش بروز می‌دهد (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۴).

بورديو از جمله صاحب‌نظران متأخر سبک زندگی است که او نیز مانند وبر از سبک زندگی به عنوان شاخصه و نماد و یا حتی فرصت‌های جلوه‌گری یا اثبات منزلت اجتماعی گروه‌های منزلتی و طبقات اجتماعی بهره می‌گیرد. او معتقد است که افراد و گروه‌ها در یک جامعه دارای موقعیت‌های متفاوت و متمایز هستند و فرد یا گروه با درونی کردن این وضعیت و نمادهای آن یک نظام طبقه‌بندی اجتماعی را در ذهن خود پدید می‌آورد. این نظام مجموعه‌ای از ترجیحات و انتخاب‌ها را در ذهن فرد یا افراد تولید می‌کند که معنای‌شان از خلال روابط و تضادهای‌شان درک می‌شود. به عبارت دیگر معنای‌شان ذاتی نیست بلکه رابطه‌ای است (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۷، ص ۱۶۳).

سبک زندگی شامل مجموعه رفتارها و الگوهای کنش هر فرد است که معطوف به ابعاد هنجاری و معنایی زندگی اجتماعی بوده و نشان دهنده کمّ و کیف نظام باورها و کنش‌های فرد است. به عبارتی سبک زندگی بر ماهیت و محتوای خاص تعاملات و کنش‌های اشخاص در هر جامعه دلالت دارد و مبین اغراض، نیت، معانی و تفاسیر فرد در جریان عمل روزمره و زندگی روزانه است.

سبک زندگی دینی

در سبک زندگی دینی، الگوهای مطرح شده در آن از ترجیحات دینی یا مبتنی بر مبانی دینی نشأت گرفته است. در هر نوع فرهنگ مبتنی بر مذهب و مکتبی (اعمّ از شیعه، سنی، مسیحی، بودایی و ...) این الگوها قابل استحصال و پیگیری است (مهدوی‌کنی، ۱۳۹۲).

جایگاه دین در نظریه‌های سبک زندگی از نظر زیمل این است که هر سبکی مبین توسعه هنجارهایی است که زندگی را به عنوان یک کل بیان می‌کند. پس جامعه‌ای که حاوی هنجارهای مابین با هنجار توسعه یافته در یک سبک زندگی است اجازه بازتولید آن سبک را نخواهد داد یا حداقل در آن تغییراتی ایجاد خواهد کرد (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۷، ص ۲۲۴).

آدلر بیان می‌کند که دین می‌تواند حاوی آگاهی‌ها، تجربیات و تمایزهایی میان امور قدسی و غیر آن باشد که فرد را در شناخت خود و جهان پیرامونش کمک کند و در ترسیم طرحی از آنها در ذهنش و تعیین آرمان خود یاری رساند (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۷، ص ۲۲۰).

بورديو نیز معتقد است که دین سه نوع سرمایه را در اختیار افراد قرار می‌دهد: اول، دین مشتمل بر یک جهان‌بینی و نظامی معنایی است و این سرمایه فرهنگی را در اختیار افراد می‌گذارد؛ دوم، دین دارای یک نظام نمادی و دارای شعائر است که به پیروان خود سرمایه نمادین می‌بخشد و سوم دین دارای گروه یا اجتماعی از پیروان و همچنین نهاد و سازمانی نسبتاً منسجم است که سرمایه اجتماعی را در هر جامعه پدید می‌آورد. از نظر بورديو، دین، خود یک میدان است و افراد از طریق آن در جهت کسب قدرت و سرمایه‌ها به رقابت می‌پردازند (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۷، ص ۲۲۴).

زندگی روزمره و عادی مردم در نیم قرن گذشته بسیار مورد توجه جدی جامعه شناسان و اندیشمندان حوزه فرهنگ قرار گرفته است.

نمود نقش مردم در عالم سیاست و در قالب مسائلی چون «قدرت مردم»، «رأی مردم» و «نگرش دموکراتیک» ظهور می‌یابد. از سوی دیگر ظهور نقش مردم در اقتصاد در شاخص «مصرف» به عنوان رکن تصمیم‌سازی سرمایه‌داری اهمیت پیدا می‌کند. این مجموعه عوامل سبب گردیده تا دولت‌های استعماری برای بسط نفوذ خود، به ترویج فرهنگ مصرف‌گرایی و سبک زندگی مصرف‌گرایی روی آورند. در حقیقت اندیشه و انتخاب افراد، تابع نوع رفتارهای روزمره است و اندیشه بر رفتار اثرگذار است. قدرت‌های استعماری با درک این موضوع، تأثیرگذاری از نوع ساده رفتار روزمره را با هدف تزریق عقاید و افکار و ایدئولوژی در دستور کار خود قرار داده‌اند.

حکم تاریخی تحریم تنباکو؛ اولین جرقه‌های اقتصاد مقاومتی ایرانیان

در تاریخ و فرهنگ این مرز و بوم و هم در زندگی روزمره مردمان امروز می‌توان به الگوهای متعدد رفتاری اشاره کرد که برآمده از ترجیحات اسلامی و شیعی است. یکی از این الگوهای رفتاری و سبک زندگی را می‌توان در جریان نهضت تحریم تنباکو جستجو کرد.

نهضت تحریم تنباکو در مناطق مختلف ایران اثرات قابل توجهی از خود نشان داد. در اصفهان این نهضت ابعاد وسیع‌تری به خود می‌گیرد و به جنبه‌های ایجابی نیز می‌رسد: استفاده از کالای وطنی در مقابله با هجوم اقتصادی بیگانه و تقبیح استفاده کنندگان آن.

سبک زندگی‌ای که در جهت تعمیق حرکت میرزای شیرازی شکل گرفت، اعتماد به نفس عمومی را افزایش داد و حس افتخار و غرور ملی را در میان مردم برانگیخت. روزنامه جهاد اکبر می‌نویسد: «علمای اعلام و روسای فخام ما ملبس به لباس کرباس شده‌اند؛ برای حفظ شرافت، برای آن که ما را آگاه نمایند و بفهمانند که کرباس خشن ما ترجیح دارد به ماهوت و فاستونی پارچه‌های نرم لطیف خارجه.» (رمضان نرگسی، ۱۳۹۰). در سبک زندگی اقتصاد مقاومتی ایستادگی اقتصادی در برابر غرب به عنوان اصلی‌ترین محور به حساب می‌آید و در کنار آن مفاهیمی همچون: حمایت از تولید ملی، افزایش بهره‌وری، دوری از فساد اقتصادی، مردمی شدن اقتصاد و... قرار می‌گیرد.

عنصر تدریج در سبک زندگی

در بحث مقوله سبک زندگی عنصر تدریج رهگشایترین عوامل است. ویژگی‌های یک سبک زندگی مبتنی بر اقتصاد مقاومتی یک شبه شکل نمی‌گیرد. از این‌روست که آیت‌الله محمدتقی نجفی معروف به آقاجنقی از شاگردان میرزای شیرازی، در نامه‌ای به مدیر روزنامه جبل‌المتین ضمن تشکر از مقالات او در تأیید شرکت اسلامی، می‌نویسد: «و اینکه فرموده‌اید حرام نمودن منسوجات و اقمشه دیگران، امروز صحیح و مقتضی وقت نیست، این هم صحیح است» (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۱۰۳).

نقش رسانه‌ها

رسانه‌ها منتقل کننده دیدگاه‌ها به افراد جامعه هستند. یکی از کارکردهای مهم رسانه‌ها کارکرد فرهنگی است. جنبه ایجابی کارکردهای فرهنگی رسانه به معنای تقویت، تحکیم و نهادینه کردن و استمرار بخشیدن به ارزش‌ها، باورها و آداب و رسوم مثبتی که در یک جامعه وجود دارد است. در جنبه سلبی نیز رسانه‌ها با ضدا ارزش‌ها مقابله می‌کنند و در برابر باورها و آداب و رسوم نادرستی که در جامعه وجود دارد یا دیگران می‌خواهند آن را به وجود بیاورند مقابله می‌کنند. از سوی دیگر، رسانه‌ها در جهت فرعی به معنای نقد زندگی غربی که به صورت گسترده در حال ترویج بوده و هست نیز نقش دارند.

نقش رسانه‌ها در تبلیغ سبک زندگی و تداوم یافتن شیوه‌های آن در زندگی از منظر گذشتگان پنهان نماند. آیت الله محمدتقی نجفی (آقانجفی) به مدیران روزنامه ثریا و حبل‌المتین نامه نوشته و از تلاش‌های آنان در ترویج کالاهای داخلی تشکر می‌کند (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۱۰۳-۱۰۴).

بسترها و زمینه‌های تحقق اقتصاد مقاومتی در خانواده

برای تحقق اقتصاد مقاومتی، نوع و شیوه خاصی از سبک زندگی لازم است. در این الگوی سبک زندگی، تمام مؤلفه‌های مورد نیاز برای مقاومت در برابر تحریم‌ها و فشارها در نظر گرفته شده، مؤلفه‌هایی چون ساده-زیستی، قناعت، صرفه‌جویی، پرهیز از اسراف و تجمل‌گرایی از جمله ملاک‌هایی است که در تحقق این نوع اقتصاد نقش مهمی دارد.

در این سبک زندگی می‌توان الگوی اعتماد به نفس ملی، روحیه جهادی، پرهیز از لقمه حرام و صرفه‌جویی را مطرح ساخت. آگاهی مردم از دارایی، منابع و توانمندی‌های داخلی و سرمایه‌های معنوی و مادی، اعتماد به نفس ملی را افزایش می‌دهد. روحیه جهادی و پرهیز از مصرف بی‌رویه کالاها نیز از آموزه‌ها و معنویت دینی تأثیر می‌پذیرد که هم به لحاظ اقتصادی و هم از نظر اعتقادی و دینی در خور اهمیت می‌باشد. بسیاری از مؤلفه‌های لازم برای سبک زندگی مقاومت اقتصادی از سفارش‌ها و آموزه‌های دینی الهام می‌گیرد و این مسأله از نظر معنوی و مادی مهم است. اقتصاد مقاومتی با سرمایه‌های معنوی و نیروی انسانی ارتباط نزدیکی دارد. اراده و عزم اعضای جامعه، تلاش‌ها و مجاهدت‌های آنان در تحقق اقتصاد مقاومتی نقش زیادی دارد.

اقتصاد مقاومتی، اقتصادی مردمی است و با مجاهدت و اراده مردم در ارتباط می‌باشد. کوشش‌ها و شیوه فعالیت اقتصادی مردم و الگوی سبک زندگی آنان در تحقق مقاومت اقتصادی نقش زیادی دارد. بسط معنویات و آموزه‌های دینی در اجتماع که به مسائل و احکام اقتصادی مربوط می‌شوند، در شیوه الگوی قناعت‌پیشگی و ساده‌زیستی تأثیر وافر دارد.

میرزا محمدحسین نوری معروف به محدث نوری از علمای برجسته نجف طی تلگرافی به حاج آقانورالله نجفی اصفهانی ضمن تشکر از اقدامات وی در زمینه تعمیق حرکت تحریم تنباکو و تاسیس شرکت اسلامی که حمایت از تولید داخلی را در دستور کار خود قرار داده، می‌نویسد: «علمای راسخین از آیه مبارکه و لا تاكولوا

مما لم يذكر اسم الله عليه^۱ استنباط فرمودند که هر غذا که برای اسم و شهرت و امثال آن مهیا شود داخل است در این نهی؛ پس حال پارچه که از ابتدای صنعت تا انتها در دست‌های اعدای خداوند و خلفایش صلوات‌الله علیهم که در آنها است جمعی که دشنام و سخریه به آن ذوات مقدسه گویند و کنند سیر می‌کند اثرش چیست و حکمش چه باشد. نوع مسلمان‌ها سال‌ها است اثر اجابت در دعای خود نمی‌بینند و در مقام پیدا کردن سبب آن برنیامدند و به رفض عیب آن را در دعا و از آن ناقل به دیگری منتقل شوند و ندانستند که اول شروط اجابت، پاکیزگی مطعوم و ملبوس است» (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۱۴۱)

ایشان دلیل عدم استجاب دعا را در نوع پوشش مردم و لباس‌هایی که در آن خدا را می‌خوانند، می‌داند. یکی از آسیب‌های جدی در فرهنگ اقتصادی خانواده‌های ایرانی، توجه بیش از حد به تجمل و چشم و هم‌چشمی است که می‌تواند تأثیر مخربی بر سطح زندگی افراد و همچنین اقتصاد یک کشور داشته باشد. خانواده باید از مصرف کالاهای غیرضروری خودداری کرده و کالاهای ضروری خود را نیز از تولیدکنندگان ایرانی خرید کند.

سیدعبدالحسین لاری از شاگردان میرزای شیرازی، حاجیانی را که در بازگشت از سفر حج، قرآن‌های عثمانی را با خود همراه داشتند، سرزنش و نکوهش می‌کرد. در آن زمان قرآن‌های عثمانی در کشور آلمان به چاپ می‌رسید و از همین طریق همه ساله وجوه فراوانی نصیب آلمان می‌شد (آیت‌اللهی به نقل از لاری، ۱۳۶۳، صص ۱۷۳-۱۷۴).

رساله اتحاد اسلامی نام رساله‌ای است که در سال ۱۳۰۶ منتشر شده است. در این رساله به بازار فروش اجناس خارجی همچون عاملی برای انحطاط کشور نگریسته و استعمال البسه و امتعه وطنی به عنوان گام مهمی جهت حفظ دیانت و استقلال کشور شمرده شده است. در ماده هفتم این رساله صریحاً ذکر شده است: «توسعه دادن امتعه وطنی و عدم شراء از خارجه به مقدار مقدور» (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۲).

در اقتصاد مقاومتی رویکرد کشور و جامعه به سمت ایجاد نهضت استعدادیابی و ظرفیت‌یابی درونی و استفاده از فرصت‌های موجود ملی است. در وهله نخست نگاه‌ها همه به سمت بهره‌برداری و به کارگیری ظرفیت‌های درونی است. نگاه توأم با تلاش و همت مضاعف و جهادگونه با تکیه بر کار و سرمایه ایرانی و حمایت از تولید ملی و کاهش آلودگی‌های اقتصادی است.

حرکت به سمت ایجاد نهضت استعدادیابی و ظرفیت‌یابی درونی و استفاده از فرصت‌های موجود ملی از جمله ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی شکل گرفته در گذشته است؛ مسأله‌ای که از آن به «روح کارخانجات» یاد شده است: «پس باید اول روح کارخانجات را ساخت. یعنی کارخانه واقعی یعنی دارالعلوم را باید برپا کرد.» (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۱۵۵)

در این اقتصاد، در وهله نخست نگاه‌ها همه به سمت بهره‌برداری و به کارگیری ظرفیت‌های درونی است. چنانچه سید عبدالحسین لاری از شاگردان میرزای شیرازی «یکی از مصارف عمده بیت‌المال مسلمین را

۱- سوره انعام، آیه ۱۲۱

آموزش علوم و حرفه‌ها و صنایع و سایر چیزهایی می‌دانست که مسلمین بدان نیازمندند؛ به حدی که به خودکفایی برسند» (آیت‌اللهی به نقل از لاری، ۱۳۶۳، صص ۱۷۳-۱۷۴).

یکی از مسائل مهمی که در تحقق اقتصاد مقاومتی، جایگاه مهمی را به خود اختصاص داده، مسأله آموزش و تربیت افراد اجتماع و به خصوص اقشار جوان و کودکان می‌باشد. در این راستا، تناسب و هماهنگی نظام آموزشی با اقتصاد مقاومتی می‌تواند طبقات جوان و نوپای جامعه را با شرایط و نیازهای اقتصادی هماهنگ سازد.

از همین رو در اصفهان استفاده از کالای داخلی در مدارس به شکل یک وظیفه و سنت نهادینه می‌شود: «لباسی که از مدرسه به شاگردان داده می‌شود عجتاً سالی دو لباده زمستانی و تابستانی و عمامه و یک کلاه و زیر عمامه و دو جفت پالزار. و تمام این اجناس باید از ساخت داخله ایران باشد؛ چنانچه لباده‌هایی که برای شاگردان دوخته شده همه از شرکت اسلامیه اصفهان است و در مدرسه شاگردانی که صنعت خیاطت آموخته‌اند، دوخته‌اند. و عمامه‌های آنها نیز از عمل کار اصفهان است...» (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۱۴۷).

الگوهای غلط اقتصادی در خانواده‌های ایرانی مانعی برای اقتصاد مقاومتی خانواده

یکی از نقاط حساس در حلقه‌های زنجیره بزرگ اقتصاد مقاومتی، اقتصاد مردمی است که بر اصل «اقتصاد خانواده» شکل می‌گیرد و مورد تأکید علمای اقتصادی نیز می‌باشد. پیاده‌شدن الگوهای غلط اقتصادی در خانوارهای ایرانی به‌ویژه در اثر گرایش به سبک زندگی مصرف‌گرای غرب باعث هدررفت بسیار زیاد از سرمایه خانواده‌ها شده است. سرمایه‌هایی که می‌تواند در جریان تولید به اشتغال و تولید ثروت مضاعف بینجامد.

میرزای شیرازی متوجه این اصل است و در رساله جوابیه در کنار اینکه از هر صاحب شوکتی می‌خواهد ضمن فراهم کردن «متاع» مورد نیاز مردم، «منع فرماید نفس خود را!»، آنگاه قدمی فراتر نهاده و اضافه می‌کند: «و رعیت خود را» (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۱۸).

«سزاوار این است که در سایر جهات حرکات و سکنات و کیفیات لباس و طعام و شراب و گفتار و کردار از وضع و طرز کفار خود را برحذر و برکنار دارند» (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۷۹).

گفتمان‌سازی

ملا محمدکاظم خراسانی معروف به آخوند خراسانی و شیخ عبدالله مازندرانی از علمای نجف، در سال ۱۳۲۹ قمری در جریان سؤال و جواب با علمای استرآباد، از «تبدیل مساجد به کنیسه و تبدیل اذان به ناقوس» در اثر «استعمال امتعه خارجه در بلاد اسلامیه» سخن می‌گویند و همچنین از لفظ «جهاد اقتصادی» در این صورت پرسش و پاسخ به منزله «جهاد و شهادت در رکاب امام زمان اروحنا فدا» یاد شده است (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۸۳).

رساله جوابیه که پیشتر به آن اشاره شد و همچنین باز شدن مباحث اقتصادی در رسائل سیاسی آن روزگار از نشانه‌های شکل‌گیری بسترهای گفتمانی اقتصاد مقاومتی در گذشته است.

جرقه تحریم تنباکو در مبارزه با وابستگی اقتصادی به اجنبی، سرآغاز و ریشه جریان دیگری از مبارزه با استعمار در ایران شد که سال‌های سال، ادامه دهندگان خط میرزای شیرازی از نظر شرعی در مصرف اجناس خارجی شک کنند و همین تردید آمیخته با پرهیز موجب شد تا با مشارکت علما و تجار، حرکتی چشمگیر در جهت حمایت از تولید ملی، کار و سرمایه ایرانی در شهرهای ایران شکل گیرد.

با انحراف نهضت مشروطیت و ظهور حکومت شبه نظامی رضا شاه، گرچه تا حدی از این اقدامات اجتماعی کاسته شد اما همچنان این حرکت در بین مردم ریشه دوانده بود.

جالب‌ترین سند زنده و جاودانه در این خصوص، آداب اخلاقی ثبت شده و مشهور شهید آیت الله سیدحسین مدرس است؛ آن بزرگوار که خود از علمای اصفهان است و دقیقاً در ادامه خط فقهاتی میرزای شیرازی قرار دارد، به اعتراف متون تاریخ هرگز غیر از منسوجات و پارچه‌های وطنی نپوشید (فقیه حقانی و نجفی، ۱۳۸۸، ص ۱۸۶).

در آذرماه ۱۳۰۵، اتحادیه اصناف اصفهان قطعنامه‌ای تحت عنوان «وطن در خطر است» منتشر کرد و نسبت به مرگ اقتصاد ایران بر اثر «ورود امتعه بی‌مصرف» هشدار داد. اتحادیه اصناف متعهد شد «من بعد حتی المقدور از امتعه اجانب احتراز کرده» و به تولیدات داخلی قناعت کند (بصیرت‌منش، ۱۳۷۸، ص ۲۹۲).

حاج آقا نورالله نیز اعلامیه‌ای با عنوان «اسلام در خطر است» منتشر ساخت و در آن با اشاره به احساسات ملل دنیا از جمله ژاپن برای خروج از اسارت اجانب متذکر شد: «ایرانیان با این که علاوه بر غیرت وطن-خواهی، غیرت دینی و اسلامی دارند و مطابق فرمان و کتاب آسمانی خود که فرمود «ما جعل الله للكافرين علی المسلمین سبیلاً» که مذهباً نباید راضی بشوند کفار بر آنها و مملکت آنها راه استیلائی داشته باشند و صنایع آنان بهتر از صنایع خارجه می‌باشد، چرا صنایع خود را متروک و صنایع اجانب را مرغوب می‌نمایند و خود را اسیر صنایع اجانب و آنها را با ثروت و مملکت خود را مبتلا به فقر و فاقه نموده‌اند و از دستورات مذهبی خود تخلف نموده‌اند» (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۱۰۲).

وظیفه بزرگان

روزنامه حبل‌المتین به نقل از خبرنگار خود در اصفهان می‌نویسد: «علمای اسلام در این شرکت مقدس شخصاً شرکت مالیه نموده‌اند و از بذل نصایح و تشویق عموم به امتعه اسلامی و دوری از استعمال امتعه خارجه، دقیقه‌ای فروگذار نمی‌کنند...» (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۱۴۳).

در بند ۳۱ نظامنامه شرکت شرافت که از جمله نهادهای اقتصادی مقاومتی محسوب می‌شود چنین آمده است: «تمام اجزا از امانا و شرکا و مستخدمین شرکت مقدس حسب‌الشرط مجبورند لباس خود را از منسوجات وطنیه مصرف فرمایند.» (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۱۲۴).

آنچه در پایان این مقاله ضروری است اشاره شود اعلامیه منتشر شده از سیزده نفر از علمای اصفهان در سال دوم مشروطیت است که یکی از نمونه‌های برجسته مبارزات اقتصادی در نفی سلطه بیگانگان در ایران است.

نهادینه کردن حمایت از تولید ملی و استفاده از همه ظرفیت‌های کشور، ساده‌زیستی بزرگان و الگوهای جامعه، مشارکت مردمی و نگاه مؤلّد به خودکفایی و خوداتکایی از جمله موارد تأکید شده در این اعلامیه است.

در این اعلامیه علاوه بر تحریم و منع استفاده از پارچه خارجی در کفن اموات و کاغذهای مارک‌دار خارجی که خود عمق مبارزه با استعمار را می‌رساند، میزان طاقت مردم نیز در نظر گرفته شده است. از همین - رو در مورد البسه خارجی و موارد دیگر کلمه «مهما امکن» (در صورت امکان) به کار رفته است.

ماده چهارم، در ساده‌زیستی و منع اسراف و تجمل‌گرایی قابل توجه بوده و هشدار ماده پنجم، در مورد مضار تریاک در نابودی نسل‌ها و استعدادها، این اعلامیه را در ردیف خواندنی‌ترین اسناد اقتصاد مقاومتی ایران قرار داده است:

«این خدام شریعت مطهره با همراهی جناب رکن‌الملک، متعهد و ملتزم شرعی شده‌ایم که مهما امکن بعد ذلک تخلف نماییم، فعلا پنج فقره است:

اولاً: قبالات و احکام شرعی از شنبه به بعد روی کاغذ ایرانی بدون آهار نوشته شود. اگر بر کاغذهای دیگر نویسند، مهر ننموده و اعتراف نمی‌نویسیم. قباله و حکمی هم که روی کاغذ دیگر نوشته بیاورند و تاریخ آن بعد از این قرارداد باشد، امضا نمی‌نماییم. حرام نیست کاغذ غیرایرانی و کسی را مانع نمی‌شویم؛ ماها به این روش متعهدیم.

ثانیا: کفن اموات، اگر غیر از کرباس و پارچه اردستانی یا پارچه‌های دیگر ایرانی باشد، متعهد شده‌ایم بر آن میت، ماها نماز نخوانیم. دیگری را برای اقامه صلوه بر آن میت بخواهند ماها را معاف دارند.

ثالثا: ملبوس مردانه جدید، که از این تاریخ به بعد دوخته و پوشیده می‌شود، قرار دادیم مهما امکن، هر چه بدلی در ایران یافت می‌شود، لباس خودمان را از آن منسوخ نماییم و منسوخ غیرایرانی را نپوشیم و احتیاط نمی‌کنیم و حرام نمی‌دانیم لباس‌های غیرایرانی را، اما ماها ملتزم شده‌ایم حتی المقدور بعد از این تاریخ ملبوس خود را از منسوج ایرانی بنماییم. تابعین ماها نیز کذلک و متخلف توقع احترام از ماها نداشته باشد. آنچه از سابق پوشیده و داریم و دوخته، ممنوع نیست استعمال آن.

رابعا: مهمانی‌ها بعد ذلک ولو اعیانی باشد، چه عامه، چه خاصه، باید مختصر باشد یک پلو و یک خورش و یک افشوره. اگر زاید بر این کسی تکلف دهد، ماها را به محضر خود وعده نگیرد. خودمان نیز به همین روش مهمانی می‌نماییم. هر چه کمتر و مختصرتر از این تکلف کردند، موجب مزید امتنان ماها خواهد بود.

خامسا: وافوری اهل و افور را احترام نمی‌کنیم و به منزل او نمی‌رویم؛ زیرا که آیات باهره: «إِنَّ الْمُبَدِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ»، «وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» «وَلَا تَلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ» و حدیث «لا ضرر و لا ضرار» ضرر مالی و جانی و عمری و نسلی و دینی و عرضی و شغلی آن محسوس و مسری است و

خانواده‌ها و ممالک را به باد داده. بعد از این هر که را فهمیدیم وافوری، به نظر توهین و خفت می‌نگریم.» (نجفی، ۱۳۹۱، ص ۹۲-۹۴).

نتیجه‌گیری

اقتصاد مقاومتی که موجبات قوام جامعه اسلامی است، اقتصاد مبتنی بر پایه‌های منابع داخلی است که در برابر فشارها و تحریم‌ها دچار بحران نمی‌شود. قناعت، صرفه‌جویی (در تمامی مصارف)، پرهیز از تجمل‌گرایی و نیز تغییر الگوهای غلط به الگوهای صحیح در تحقق اقتصاد مقاومتی، از جمله مهمترین مؤلفه‌ها در اقتصاد مقاومتی گذشتگان بوده است. تأکید بر خانواده به عنوان رکن مهم اقتصاد مقاومتی همواره مد نظر بوده است. ضرورت طراحی یک الگوی مشخص از شیوه زندگی متناسب با اقتصاد مقاومتی برای عموم مردم، رواج آموزه‌های اقتصاد مقاومتی از طریق رسانه‌ها (روزنامه‌های آن زمان)، ایفای نقش پررنگ مردم در اقتصاد مقاومتی، لزوم توجه و دلجویی و حمایت دولت از فعالان اقتصادی و تبدیل بحث اقتصاد مقاومتی به گفت‌وگو رایج در مراکز علمی و مجامع مذهبی آن زمان از جمله راهکارهایی است که بستر لازم را برای به‌کارگیری این الگوی اقتصادی در کشور فراهم ساخت. در تحقق اقتصاد مقاومتی، تکیه بر دارایی‌های معنوی و مادی، توانمندی‌های محیطی، علوم و دانش بومی و کارشناسان و متخصصان داخلی نقش مهمی داشته است.

منابع و مأخذ

- مهدوی کنی، محمدسعید (۱۳۹۲/۲/۳)، باید تفاوت سلیقه را بپذیریم، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی سیدعلی خامنه ای (مدظله العالی)
- نجفی، موسی و جعفریان، رسول (۱۳۷۳)، سده تحریم تنباکو، تهران، امیرکبیر.
- نجفی، موسی (۱۳۹۱)، اندیشه تحریم و خودباوری (تحلیل متون و اسناد تاریخی اقتصاد مقاومتی در تحولات سیاسی ایران)، تهران، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- آیت اللهی، سیدمحمدتقی (۱۳۶۳)، ولایت فقیه زیربنای فکری مشروطه مشروعه، تهران، امیرکبیر.
- فقیه حقانی، موسی و نجفی، موسی (۱۳۸۸)، تاریخ تحولات سیاسی ایران، تهران، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، چاپ ششم.
- بصیرت منش، حمید (۱۳۷۸)، علما و رژیم رضاشاه، تهران، موسسه چاپ و نشر عروج.
- مجموعه مقالات همایش اصفهان مشروطه اصیل ایرانی، به اهتمام دکتر محمد علی چلونگر، چاپ اول، ۱۳۸۵.
- آدمیت، فریدون و ناطق، هما (۱۳۶۵)، افکار اجتماعی و سیاسی و اقتصادی در آثار منتشر نشده دوران قاجار، تهران، انتشارات آگاه، چاپ اول.
- عسکرانی، محمدرضا (۱۳۸۴)، نقش مردم اصفهان در نهضت مشروطیت ایران، نشر نوشته.
- رجایی، عبدالمهدی (۱۳۸۵)، تاریخ مشروطیت اصفهان، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، چاپ اول.
- شاه آبادی، محمدعلی (۱۳۶۰)، شذرات المعارف، تهران، نهضت زنان مسلمان.
- رمضان نرگسی، رضا (۱۳۹۰/۰۸/۰۱)، نقش آقانجفی اصفهانی در حفظ فرهنگ ایرانی - اسلامی، همشهری آنلاین.
- امینی، داود (۱۳۸۵)، «بررسی نقش حاج آقا نورالله نجفی اصفهانی در انقلاب مشروطیت و رهبری مشروطه خواهان اصفهان»، مجله گنجینه اسناد، شماره ۶۲.
- مهدوی، سید مصلح الدین، تاریخ علمی اجتماعی اصفهان در دو قرن اخیر، جلد ۲
- مهدوی کنی، محمدسعید (۱۳۸۷)، دین و سبک زندگی: مطالعه موردی شرکت کنندگان در جلسات مذهبی، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ دوم.
- میرزایی، نسترن (۱۳۹۱)، زمینه های اقتصاد مقاومتی، روزنامه رسالت، شماره ۷۶۱۷.